

Hupbulwatan -2 / hekaýalar toplумы

Category: Hekaýalar, Kitapcy

написано kitapcy | 22 января, 2025

Hupbulwatan -2 / hekaýalar toplумы * * *

Hojamyrat gysyk ogly Halbaýyň urlup gelmegine bir ýatyp ölübilmedi. Başga bir göwrümi giň, iniş-çykyşly ata bolsa: «Äý, walla, burny sümükli oglandyr-da, deň-duşy bilen ýalandan-çyndan dalaşmadyr-da näme, şeýdilen wagty burun ganaman, ýaka ýyrtylman bormy? Pä-heý, guşluk basalaşyk, bäsdeşlik eden bolsalar, öýlän yzy ýaz ýaly bolup giderler görseň» diýip, piňine-de almazdy. Ýok, Hojamyrat baý beýdibilmez. Onuň çagasyna dagy barmak batyrmak! Eý-ho, abraýyňa tokunmak dälmi beýdilmegi?! Äsgermän ediberşidir o düwdegiň! Ýeri, «Başga ýagyň bolmasa babadaşyň ýokmudy?» diýlişi ýaly, gelip-gelip, doganoglan inisi Gurbanmämmet şeýtmelimi özem?!

– Sen enesi ýalamadyk şo özüňden ejize dagy özüňi urduryp?! – Gahardan, kineden ýaňy donuna sygmadyk Hojamyrat gysyk şumjaryp duran Halbaýyň gulagynyň düýbüne tozduryp goýberdi. – Şony dagy it ýenjen ýaly edibilmedik bolsaň, gözüň ýaşyny ýandak bilen süpür – Ol hasam küpürsedi. – Hojamyrat baýyň ogly diýen ada ysnat getiren erni suwly diýerler sen gyzamykdan gitmedige. Jylyw-çäk bolýançaň ýumrugyňy salgap dursaň bolmadymy ahyry, eý, lellim?!

Ol ýumruk ýaly ogluna agzy ýadaýança sögdi, käýedi, garaz, humardan çykdy.

Hojamyrat gysyk Çary baýyň inisidi. Özünden uly agasam bardy. Ýöne ol bendäniň ömri gysga bolupdy-da, mundan ýigrimi ýyl ozalrak tarpa-taýyn ýogalyppy. Babamyrat pahyrdan galan iki gyz, bir ogly ejeleri bilen Çary baý hossarlyga alypdy.

Haýran galmaly, Hojamyradyň hüý-häsiýeti ne Çara, ne-de Babamyrada çekipdi. Aga-gara düşünp ugran gününden aga-inileri bilen mäşi bişişmän gelşidi. Ynha, indi ýaş ellä ser

urup, saç-sakgalyň eslisi agarypdy, emma «Egri agaç ýarsgynyna gider» bolup, Hojamyrazyň özüni şol çommak tutup ýörşüdi.

«Seň nebsiň ýaman, inim. Bar, o derdiňem özüňe nesip etsin diýsek, görübilmezçiligiň, «Hiç kim menden artyk bolmasyn» diýen pis päliň seni бүрүp taşlapdyr. Hudaý ýokdurmasa, ýygyp-düýreniňem, «diňe mendirin!» diýip gomaljyranyňam egislik bilseň, jan inim. Diňleseň-ä, bir tymsal aýdyp bereýin saňa... Ýöriteläp gelip agalyk maslahatyny berip ugran Çary baýyň gürrüňine içinden burk alyp duran Hojamyrat ýüzüni eňsitdi:

– Aýdyber, aýdyber! Köpden bäri bir hakyly gep küýsäp, gulagym gijäp ýörädi.

Agasy galaňňyramady. Şonda-da diline geleni saklamady.

– Gaňňaňy gyşartma. Onsoňam, Hakyň ady bilen bagly zada pitjiň atjak bolma.

– Hym-m, aýdyber how, gulagym sende.

...Biribaryň Arşdan aşak seredip ajy gülümsiränini gören Jebraýyl perişde soranmyş:

– Nä hikmet gördüňiz, Gudraty güýçlimiz, birden beýdiberer ýaly?

Şonda Allatagala aşak ümläp, şeýle jogap beripdir:

– Ho-ol iki bolup üçünjisini eginlerine mündürüp ýokary galdyrjak bolup duran ynsan balalaryny görýämiň? Haýp, bilenoklar-da çig süýt emenler, men egninden çekmesem, aýagyndan galdyryp ilden saýlap bolmajagyny.

Başga bir günem Allatagala ýene aşak seredip baş ýaýkapdyr. Ýene Jebraýyl perişde sebäbini sorapdyr.

– Sered-ä olara! – diýip Haktagala Ýeriň üstündäki ahwalaty görkezipdir. – Iki bolup üçünji adamyň aýagyndan aslyşyp ýatyşlaryny gör! Bilenoklar-da, meň eradam bilen egni galjagy näçe aýagyndan çekseňem saklap bolmajagyny.

Ine, gördüňmi, ähli bolýan-goýýan zatlaryň, berlen-u-berilmeli berekediň, özüňe dahylly abraýmydyr derejäň Hakdan nesibäňe ýazylmalydygyny! Onsoňam...

– Tüket-laýt!

Syýyny silkip ýerinden batly zomanda Hojamyrat tas täzeje hywa donunyň bir syýyny goparypdy. – Näme, sen iniňe egniňden basylmak berlen diýip it atak tutjak bolýamyň? Hä-ä,

Allatagalanyň şo egninden çekýän adamsy mendirin diýjek bolýan aga diýerler saňa. Düşnükli seň gepiň. Ikimiziň ýolumyzyň bir däldigini owalam aňýadym.

– Beleň alyberme-aýt! –Içki zarbaň güýjüne batly silkinen eldäki gamçynyň misden çeňklenen ujundaky gotazlar şelpe ýaly seçelenip gitdi. Golunyň badyny saklabilmedik Çary baý gamçyny bat bilen hançarygyň ujuna inderende, ondan tozan çykyp gitdi.– Onsoňam agzyňy salajyn goýberme. Men saňa agalyk sözüni aýdýan, alsaň. Seni egsik, özümi rüstem tutýan bolsamam iki gözüme bersin Hudaý. Ýöne seň beýle tüntawdygyňa janym ýanýar. Onsoňam, türkmençilikde aganyň aýdanyny inisi ýele berse halanýan däldir öz-ä. Özüňden ula harçaň urup duranam seni gördük, inim.

– Diýdim-ä, bir ýola ikimiziň atymyz sygmaýa diýip. Şu günden şeýläk sen-ä maňa aga, menem saňa ini däl, boldumy?

– Ýok, bolmady. Seň ýaly inim bolsun diýip meňem gözüm-gaşym çekip duranok. Şondan üçri ýowşan bolsaň ýowşan, towşan bolsaň towşan bol. Al emma, ile syggjak bol, özüňi ýekirtme it gylygyň bilen. Bardy-geldi birden biri: «Iniň-ä meni horlady, hakymy iýdi, zowal görkezdi, agasy hökmünde sen ara düşäýmeseň» diýse, baranyň göwnüni ýykmaryn. Diýjek bolýanym, ejize edeniňi iniňe siňdirtmen, sebäbi adybirlik bar bolany üçin men namys ederin oňa. Şuny ýaman berk ýadyňda sakla!

– Ony görübiris. Bu adamlaram sarsak däldir.

Bu gürrüňiň bolanyndan bäri dokuz ýyl basalykly wagt geçipdi. Şondan bäri jerhet ýygnap gelýän «çyban» mundan üç ýyl ozal bişmän ýarylypdy. Oňa-da Mämmetsapar kilwanyň hudaýýolusyndaky waka sebäp bolupdy.

– Hojabaý, iniň-ä bi Allaýar ýarnyçyny gan agladýandyr-aý, heý, habaryň bamy o işlerden?

Öňüne getirilen çäýnegiň çayyny agdaryp-agdarmanka Atajan kethudanyň aýdan bu gürrüňi Hojabaýy süňk ýuwdan ýaly etdi.

– Anygrak aýdaýmasaň-a, aksakgal...

– Anyk aýtsam, o ynsabyny ýuwutmyş hasyl harmana geljek wagty bolgusyz bahana tapyp, arly ýyl işlän bendäni kowup goýberipdir. Ýyl başynda-ha: «Ynha, şu baş tanap ýerden ekip alanyň üçden biri özüňki» diýipdir. Bugdaý ýetişensoňam

syrtyna siýdikläp: «Menden saňa on iki siri däneden artyk ýeke däne-de ýok. Hasyň meň göwnümdäki ýaly bolup ýetişmändir» diýip haňk-huňka urupdyr.

– Ah-aw, agzynyň aýdanyny gulagy eşidýän däldir şo husyt Hojamyrazyň. Şu töwerekde Allaýaryň ýetişdiren ekininden göze ýşnaklysy ýog-a.

Hojabaý bu gepi kimiň janygyp aýdanyňa ünsem bermän, Atajan aksakgalyň özüne dikanlady:

– Şu obaň kethudasy bolubam şony are-çäre edibileňzokmy? Ýa «Agasy bolup sen goşul» diýip oturşyňyzmy bu?!

Döşüni ýapyp duran ak sakgalyny äwmän sypalap oturan kethuda geplemäňkä, Allaýar ýarpyçy sandyraklap laňňa galdy:

– Gözi gyzarypdyr seň o iniň, Hojabaý. Aksakgaly, kethudany äsgermese nä o. Atajan aga ýörite baryp: «Lebziňi ýuwutma, munyň musulmançylyga sygmaýar» diýse, göni bäbenegine garap: «Aksakgal, ýüregiň awaýan bolsa, öz mellegiňe äkidip işlediber şuny. Menden-ä şuňa eglşik ýok» diýip, gaýşarylyp dur, bigaýrat.

– Tüýs namart eken-ow!

– Nebsiniň jylawyny boýnuna orapdyr-ow. Azabynda garaköýük bolan bir daýhany boýnyboş diýip beýdip ýylajy goýaýmaly däl-ä, toba.

– Özünden ökdä duşmasa düzeljekden däl o Hojamyrat husyt.

Bu gürrüňler Hojabaýyň kebzesinden çüý bolup çümdi.

Sadaka sowlup-sowulmanka turmak bilen boldy. «Gel, özüm bir işiň başyny tutmankam ilki dädeme geňeşip göreýin, şo näme diýýär?!».

Çary aga bolan-goýan wakany gyluny gysartman aýdan oglunyň gepi paýawlandan, gujagyna sygan gök oty ýataga süýräp barýan Pälwana gygyrdy:

– Pälwan jan, bar köşek, Hojamyrat agaňa:«Çary kakam çagyryp otyr, bir gelip git!» diýýä diý, dünküldäp git-de.

Ýöne az salymdan Pälwan iki egnini gysyp geldi: «Meň şumat gyssag işim bar, elim boşaşanda aýlanyp gaýdaryn» diýdi ol-a».

– Boýny ýognan eken. Pisint etmedikden bolşuny. Däde, şon kekirtmegini bir towlap, içiniň ýelini alaýyn-la.

Çary aga ýere bakyp oturşyna pessaý gepledi:

– Aşa düşen malam ýüwürdip, agzyna ajy taýak gysdyryp, soňam üstüne suw guýup derdinden açýandyrlar. Bar, ýöne pyçaga, gana ýetmejek bol.

Hojabaý başgaça etdi.

Şol dawaly ekiniň üstüne alaşasyny münüp bardy-da, burnuny çekip duran Allaýara: «Islän ýeriňden üçden birini bölüp al-da, gir oraga» diýdi-de, çili ýaplanyp ýatyberdi.

Bir salymdanam Hojamyrat husyt geldi ganyny gaçyryp. Yzynda-da üç ogly, kelte tirkelen ýaly. Onuň özi üçin şum habary eşidenini egşäp duran ýüzi aýdyp durdy.

– Häýt, nany ýarty, syrtyňy diremäge güýçli tapdym diýip edişiňmi şü?!

Tommaýly gepi gulagynyň duşundan geçiren Allaýar ýarpyçy orakly elini öňe uzatdy:

– Janam agyzdan çykýandyr, lebzem, agam. Ekiniň hak eýesi sen bolsaňam, daban azaby meňki. Hatyraňy saklap orak salman durandyryn. Agyz ajyşmaly, görkez meň paýymy!

Hojabaý batly turanda gylyjynyň bagjygy galgap gitdi. Sesem çasly çykdy:

– Gep çagalatma, düşdüňmi! Seň yrsywalygyň üçin biz tohumyzyň adyny bulatmarys saňa, Hojamyrat! – Ol galpyldap duran daýhana tarap baş atdy. – Şuň hakyny ýeke däne kem beribilseň gommuk aşygyň bar. Ynsabyňy ýuwutman berseň-ä bereniň, ýogsamam şu ekiniňi gylla iki bölüp, orduraga-da, Allaýaryň paýyndan galanynam ho Lälezem atadaky metjide eltip gaýdaryn. Seň bilen agyz deňäp durjak däl men. Gaty gidiberseňem güýji gara gylyçdan görersiň.

Hojabaý «gep gutardy» diýen manyda alaşasyna ýöneldi. Eýere aýagyny atan wagtam ýene yzyna gaňryldy:

– Hojamyrat, gaty-gaýrym gürrüň-ä beýlede dursun, Allaýara «ýüzüň üstünde burnuň bar» diýäýseňem seň bilen tohumurt bolşaryn.

Soň ol maňlaýyndaky gasyn-gasyn joýalardan deri joralanyp duran daýhana ýüzlendi:

– Galaňňyraman hakyňy oruber, Allaýar. Günde iki-üç gezek aýlanar duraryn, dessäňi harmana eltýänçäň.

Şeýdip, dawaly meseläni gara gylyç bilen kesilene dönderen

Hojabaý doganoglan inisini gyl ýuwdana dönderdi şol gezek. Bu bolsa ýüzüne «Hojamyrat baý» diýilse-de, ýeňsesinden «gysyk» diýlip ýörlen adamyň içine dogmaz oglan salypdy.

Ine, indem...

Hojamyrat gysygy ulukjan aldyran wakanyň özeninde beleň alaýar ýaly bela-beter ýokdam aslynda.

Kepderihananyň gaty aglak oba däldigini irden gerşine säher çygy gonan ak çägeli ýapylara ýaýrap gidýän çekene sürülerindenem aňaýmalydy. Obanyň kybla-guşlugyna ýaý ýaly bolup aýlanyp, aňyrsy ümmülmeze siňýän Garagumuň golaý-goltumdaky urpagynyň üsti goýun-geçiniň çöründen ýaňa melemtil öwser durardy.

Başlek-üçlekden tä ýigrimi-otuz çenli mally sürüleriň yzyndakylar kileň şapadaň oganlardy. Bu günem tomsuň ortaky aýynyň günü tegelek çörek ýaly bolup Gündogarda görnüp-görünmänkä sürüleriň yzynda düwdenekleşýän oganlaryň inçeli-yogynly sesleriniň bir uýy eýýäm gumuň içinden eşidilýärdi.

Goýun bakmagyň özboluşly keýpini diýsene! Dädesiniň inçejik ak sözenden ýasap beren egri taýagy indi Gurbanmämmediň tüýs oýnagyna öwrülipdi.

Ine, bu günem mallar ýapylaryň ýüzüne ýaýransoň, oganlar bölek-bölek bolup oýna tutdurdylar.

– Eý, Kakajan, men çiligimi oýnap gutarýançam sen meň sürime-de sered-eý! – Uzynakdan akýagyz ogan hol çetde çugutdyrybrak oturan deň-duşuna şeýle diýip, azgyrylybrak ýüzlendi.

Kakajanyň sesi naýynjardan ýalbaryjy çykdy:

– Beýtme-dä, Halbaý, düýnem men bakdym-a seň goýunlaňňy. Ýaňam ynha, dabanyma çöňür giripdir, ýere basdyrmajak bolýa. Meň goýunlamma-da Sapby göz-gulak boljak diýdi.

– Eý, sen maňkalama-eý, eşidýäňmi? Iýen ak çöregiň ýadyňdan çykypdyr gerek seň?

Dükge düşen aşygyny zyňmaga çenläp duran Gurbanmämmet durup bilmedi:

– Beren çöregiňi minnet etme, Halbaý, günä bor.

Jüýje horaz ýaly birden gabarylan Halbaý ol gepe pitiwa etmedi, gaýta pitjiň atdy:

– Sen goşulma-ow, eşidýäňmi? Onsoňam, Hojamyrat baýyň çöregine

at dakma, ýaman ederin.

Aşygyny ýerden galdyran Gurbanmämmet hyrra oňa tarap öwrüldi. Özem pert gürledi:

– Kakajan, şuň sürüsi tarapa seretme-de sen. Me, özüňem, aýagyň basdyрмаýan bolsa, meň çarygymy geýäý.

Halbaý dikine galdy.

– Eý, tarapyny tutar ýaly sen nä öň agasymy, ýa daýysymy? Onuň özi: «Şo ak çöregiňden el ýalysyny beräý, birküç gezek goýnuňy bakyp bereýin» diýipd-ä.

Kakajan aglamjyrady:

– Alty günläp bakyp berdim-ä, namart bolma-da, Halbaý. Onsoňam, atasy ýok, agasy ýok, ýetim diýip...

Gurbanmämmediň sesi çasly çykdy:

– Özüňe ýetim diýme, Kakajan. Ejesi bar oglan ýetim dälidir.

Halbaý has içýakgyjyna tutdy:

– Içiň ýansa-da şoň ýetimdig-ä çyn. Eý, ýetim-eý sen, Kakajan maňkaly...

Ogланlar bir-ä «gürp» bolanyny eşitdiler, bireм serrelip ýatan Halbaýy gördüler.

– Oh-o, tahýasam pyzylp gidipdir-eý.

– Hakyndan çykdyň, Gurbanmämmet, muňa geregem şudy.

– Eý, Halbaý batyr, ýumruk süýji ekenmi-eý?

– Ha-ha-ha. Hi-hi-i...

Gyjalata çydamadyk Halbaý hasanaklap galyp Gurbanmämmede ýapyşdy.

– Senimi, ejeňi bir...

– Eý-hä! Ejä ýetýäňmi sen agzy parawuzsyz eşek.

Gurbanmämmediň bu gezekki ýumrugy ony ompa oturtdy. Entegem eýini ýetirjekdi weli, gykylyk-goha depäniň aňyrsyndan yňdarylyp gaýdan Pälwan ara düşäýdi. Ol gelşine Gurbanmämmediň çigninden berk penjeledi.

– Goý-aýt!

Özünden ula gözi düşen Gurbanmämmet elini aşak sallaýdy.

Çägä bulaşan Halbaý bolsa ulyili bilen zörledip, oba tarap eňip barýardy.

Birsalymdan urlan inisini öňüne salyp atylyp gelýän Ýowşany görüp ogланlar bir öwşerilişdiler. Sandyr-sandyr edýän Kakajan

ýuwdunyp-ýuwdunyp gepledi.

– «Hemmesi senden boldy» diýip meni tultuk eder-eý bular.

– Saňa barmagyny batyrsa, bularyň ärmämet boldugy.

Gurbanmämediň parahat sözünden soň, oglanlaryň käbiri uludan dem aldy.

Gaharyny içine ýygnaý gyzarylyp gelýän Ýowşan gele-gelmäne özünden üç ýaş çemesi kiçi Gurbanmämedi tüýt-müýt ederlidi. «Haş-haş» edişine ol juda parahat duran Gurbanmämediň ezyka köýneginden çalybam tutdy.

Özünden öň oňa topuljak bolan Pälwany Gurbanmämet saklady:

– Sen goşulma, bomy? Özüm...

Basdaşyndan uzynak Ýowşan ýumruk salgap ýetişmedi. Amatyny aňtan Gurbanmämediň gandyzyna gonduran sözen taýagy ony entiretdi. Ýene-de özüni raslap içikdirjek bolanda-da osal galdy. Şeýtan çakganlygyny eden Gurbanmämet çala towsaga-da, ras dyzçanagyň ýokarsyna depende ol бүкүләýди. Ýeli gaçan sanaja dönen Ýowşanyň ýakasyndan çalyptutubam aňyrdam hem sojap, hem galpyldap duran Halbaýyň ýazzy maňlaýyna eltdi.

– Ine, ejize ganymlyk etjegini paýy şu bolar. Gaýdyp dagyduwara...

Täzeden zörleden Halbaý ýene urlaryndan gorkup ökje göterdi. Aýagyny zordan süýrüp alýan Ýowşanam inisiniň yzyna düşdi.

Sykylyk, gykylyk, gülki kiçijik goly ýaňlandyrdy.

Bu wakany eşiden Hojabaý, çalaragam bolsa, ogluna käýedi: «Sen näm bolanda-da gyzmaçlyk etmeli däl ekeniň. Sähel-mähele ganygyzgynlyk ediberseň, kösenen ýeriň köp bor, oglum».

Hojamyrat baý weli tersinden tutdy. Ejemogullykda günäläp ogullarynyň ikisiniň köne ýerdölä gabap, ýarym gün aç saklady. Gyk-bak ediberjek bolan ejeleri Güljanam: «Alynyň aryny Ahmetden çykarar» edip, birküç gün ýüzi pürenjekli gezer ýaly etdi. Barha simleýän «ýarasynyň» awusyny nädip çykarjagyny bilmän pelesan kakdy. Ahram...

Ýanyna çagyran ogly Ýowşana beren soragam oslagsyz boldy:

– Sen ýylan tutubilýän gerek, gorkman-täwsinmän?...

Ýowşan myňňyldady:

– Tutubilýän öz-ä.

– Onda sen soň zäherlisinden birini tapyp gel.

– Haçana gerek o?

– Näçe bejit bolsaň, özüňe bähbit.

Oba içinde eýýäm «margir» adyny alyberen Ýowşan dădesiniň tabşyrygyny mähetdel etmedi. Şol günün günortanyňyň öň ýany köne halta salnyp getirilen alahöwren janawar gyzar Günüň astynda çişip, ýarygijä çenli teläriň üstünde ýatdy.

Çary baýlaryň neberesi obanyň orta gürpräginde syrgyn tutup otyrды. Asla-ha, ýer darlyk etmänsoň, giňişgenligi söýýän adamlaryň öýleriniň arasy käte sesýetindenem aňyrrak gidýärdi. Ortaky syrgyn Çary baýlaryň neberesi – jüneyitlileriňki bolsa, hol ilerki küren gyrymsalar tiresiniňkidi. Ondan günçykarrakdaky kowçumda kerwenbaşylar azajyk bölek bolup otyrды. Garaz, Kepderihanada düýp ýomudyň üç-dört tiresi tirkeg bolup gidýärdi.

Garasöýmez häsiýeti Hojamyrat gysygy öz syrgynlarynyň iň çetine gysyp çykarypды.

Tüp tomsuň gysga gijesinem gorsanyp geçirensoň, ol daňyň öňýany horlap ýatan Ýowşany oýardy. Ozaldan düşüş oylan gözünü açalak-ýumalak edişine kepbanıň üstündäki agzy boguk kilim haltany kakyp alyp düwdenekläp gitdi.

– Aýdyşym ýaly et! Boljagy bolynça ho bärdäki garry tudy gabatlap oturyber.

Salma-çilleriň üstünden pişik böküşini eden, käbir ekinleriň daşyndan aýlanyp öten Ýowşan barmaly ýerine «hä» diýmän yetdi. Öýleriniň gündogarragyndaky uly güjümiň aşagyndaky seleň ýerde Gurbanmämmed daňyň öň ýanyndaky päkize howadan öýkenini dolduryp hezil edip uklap ýatyrды. Ondan sähel aňyrrajykda Pälwanyň düşegi ýazylypды. Hol bärräkdäki laýdan dyzboýydan ýokarrak edip galdyrylan giň sekiniň üsti boşdy. Çaky bu gün Hojabay maňlaýdaky ak öýde uklan bolmalydy.

Ýowşan daraklygyna basyp barşyna Gurbanmämmediň aýagujuna yetip, dik duran yerinden haltany dikbaşasak silkdi. Dar yerde demigere gelen, gyzgyn Günüň aşagynda ýagyrynysy daglanyberen ýylan ýere yetip-ýetmän şowurdap süýndi. Gaharyndan boýnuny galdyrybrak, gyzył dilini çykaryp, bir haşşyldady. Häzir onuň özüne zulum eden adamzat balasyndan, kimdigine seretmän, hezil edip ar aljagy görnüp durды. Awusy agzyna ýygananan jandaryň

kimi nazarlajagyny çen edip, çalajadan it ýylgyrşyny eden Ýowşan yzyna ýumlukdy.

Garry tuda ýaplanyp, ýüreginiň «gürs-gürsüni» diňläp, ol çala ymyzgan ýaly boldy. Şol wagtam... Şowurdap gelen ýylan bir aýagyny uzadybrak oturan oglanyň ýaňy gara gyl örüp başlan injiginiň topuk ýanyndan «hatladyp» goýberdi. Ýüregine ornan ýiti agyra ýalpa gözi açylan Ýowşan gygyrybam ýetişmän, ýöne kellesini bir gapdala gyşardaýdy. Emma guş awlajak ýaly bukdaklap gelen Hojamyrat gysyk «Eder-eder – özüne eder» bolanyny görüp, bögürene meňzeş ses edende, süýji ukuda ýatanlaram laňňa galaýdylar. Zyňan taýagynyň gütüläp özüne degmegi ony gaty seňseletdi. Bir hikmetiň bolanyny aňyp çar ýandan eňşip gelen uly-kiçä-de ol sakgalsaýyn goýberip durşuna, Hudaýyny ýadyna salman ýalan sözledi:

– I-i-i, çerrik degmiş goýunlaň ýatakdan çykyp barýanyny görüp bu neresse aýak ýalaň, başy açyk düşen yzyna. «Birewiň ekinine girip harap edamasyn» diýip. Şu ýere ýetende-de ýatan ýylanyň guýrugyny basana meňzeş, ömri gysga balam...

Gara köýük bolup barýan ýüregi weli başga ses edýärdi. «Näm üçin edil goltugyna salnanda-da ýylan bu juwanamerik Gurbanmämmedi çakmadyka?! Ýa bi ölüp ýatan haramsiýdik oýaly-ukuly halyna ýylany aýagyna çolap alyp gaýdyberdimikä? Ýag-a, beýle bolmaly-ha däl, bejit bitirene gözüm ýetip dur özümiň. Wah, Hojabaýyň şu döremän geçeninden ýylan-içýanam gaçýan bolmasyn, hä?! Gögeleligine boýa köwlän ýaly edip dynaýjakdym weli, gaýta, edenim tersine boldy-ow. Indi hem-ä başa barmadyk pyglym üçin, hemem ardurja ölüp giden oglumyň bagyr awusy zerarly ömürboýy jigerii awy-zerzaw edip gezibermeli bolduň sen, paňkelle. «Ozal birdi heňňelim, iki boldy şeňňilim» diýleni ýaly, men atasyndan dynabilmän ýörkäm burnumyň aşagyndan bu düwdegiňem döräýşini.

Hany göreli, diňe özüme mälüm bu ölümiň ahmyryny sizden iki edip çykarmasam, bu ýalançydan gözümi açyp giderin. Oglumyňky ýaly gabry saňa-da nesip etdirerin adyňa gyzgan gögeren Gurbanmämmet. Görersiňiz, bu işi beýle goýup, aýagyny uzyn salyp uklabilmez Hojamyrat baý. Nädersiňiz içiňizden uraýsam». Töwerekdäkileriň weli bu alas-gopaslykdan habary ýokdy. Başga

dertler olary kellesini kelejara sokana dönderipdi. Hywa hanynyň kesimçileri oba garasyny salypdy. Türkmen obalarynda hanyň salgytçylaryna, paçdyr, hüşür-zekat ýygnaýjylaryna, adatça, «kesimçiler» diýilýärdi.

– Öň-ä Allaguly han diýdi, gözüne gan guýulmyş ýalmawuz, soň Rahymguly han diýdi, olam «Kiçi eşek uly eşekden tezek ysgamany öwrener» edip, öňküden paç-hyraja köp el uzatmasa, az-a etmedi. Soňam gaznasyna ot düşmüş Mädemini han holtumyny doldurjak bolup çarp urdy. Ahyram päline jyzar bolup Sarahsda ölüp galdy. Pah, oňardy-da türkmenler, «alaman» diýip abanyp baran açgözüň agzyna gylyç sokup.

– Hawwa-aýt, ili özüne raýat etjek han ezmaýyşly, rehim-şepagatly, halkyň barmagyna tiken batsa şony dili bilen sogurjak kişi bolmaly dälmidir?! Ýok, bu adyna han dakylanyň gözi ganda, eli gylyçda, arzuwy paç-hyraçda. Hýeýem, mundan gün bormy onsoň?!

– Özem- how, tagta münüp täç gueýensoň, basybilmeýän ýagysy türkmen bolaýýar, ölçerip-döküp otursaň.

Ine, Üstýurduň gyryndan gaýdyp, tä Gazawada gelýänçä agyzdan düşmeýän şeýle gürrüňlerdi. Hemmesem irretsiz dogrudy, mizan terezisi ýaly are-çäredí.

«Han ýasawulbaşy iberipdir.Ýene öý başyna salgyt alynýamyş» diýlen «şow-şow» gulaklary gazap geçende, Gurbanmämmet bilen ýüp бүkdүrip oturan Çary baýyň gany gyzyp gitdi.

– Häý, diýmäýin diýsem... Halkyň hamyny sypyryň-a, ütülmişler. – Birdenem ol azmly ses bilen agtygyna ýüzlendi. – Bar, ýüwrüp git-de, Atajan kethuda «Atam çagyryp otyr, çakgan gelsin diýdi» diýip aýdyp gaýt.

Atasynyň içki howrunyň zarbyna agzyndan ot çykýanyňa düşünen Gurbanmämmet aýaklaryna bat berdi.

... Şol gezek ýomutlar Hywa hanynyň ölümüne sebäp boldular. Başbermezek türkmenleri «agyzdyryklamagyň» hiç alajyny tapmadyk Mädemini han bet pygla ýüz urdy. 1850-nji ýylda ol Derýalykdan gaýdyp, gös-göni türkmenleriň ýerlerine suw berýän Şarlawuk goly baglatdy. Bar bahanasam: «Hanabadyň ýomutlary zekadyny tölänok, olar ýoldan çykypdyr, hanyň didisine girenok» diýen delil boldy. Şeýdibem, Derýalygyň boýunda

oturan aşaky ýomutlaryň kekirtmeginden suwsuzlyk belasy ajal bolup ýapyşdy. Ekininiň sary samana öwrülip barýanyna ýeňsesi gatan türkmenler pil-kätmenini taşlap, ýaraga ýapyşdylar. Ýöne tä Sarahsdaky türkmenler tarapyndan kellesi togalanýança, Mädehin han bu ýerdäki türkmenleri suwdan ýalçytmady. Gany gyzan halkam hana hezil bermedi. Ownukly-irili gozgalaňlar, dowam edýän düzgüne garşy başgötermeler, han dikmeleriniň aç-açan ýok edilmegi ýa-da gizlin «paçak gömdi» bolmagy... hanyň böwründe kiçi däl, hut uly sanjy bolup döredi. Haýp, türkmenler bir ýumruğa düwüp, hanyň depesinden ýekedaban bolup inibilmediler. Her kim bir ýana çekdi, kethuda ahuny diňlemedi, barjamlyraklar pukaranyň derdine pitiwa etmedi, «gulagyndan gyzdyrylan» käbir batyrlar özi ýaly gylyç gemrip ýörenler bilen alagöz boldy.

Sebäbi türkmenlerden elmydama elhederli hanam dek ýatanokdy. Sähel öňe düşjek bolýanyň amatyna garap tumşugyna kakýardy, olam başa barmasa, hajyk-hujuk edýärdi, para-peşgeş emleýärdi, emel berip kellesini aýlaýardy. Abaý-syýasatyň ýol almajak ýerinde içinden aýlap uraga-da, «her kellede han otyr» edýän türkmenleriň o tiresini gižželeýärdi, aksakgalyny töresine, begini baýyna garşy öjükdirýärdi.

«Häk, şonda albaýa gitmedik bolsag-a hanyň tumşugyny gaty ganadýadyk weli, garaz...»

Çary baý hyrçyny dişledi...

«Ol göle boşansa, ondan ýaman» diýlişi ýaly, ganly jeňde janyndan jyda düşen Mädeminiň ýerine tagta münen Abdylla han hem türkmenlere ýazylganlyk bermejekden bolup döredi. «Hywanyň täze hany» diýlen uçuryndan ýygyn tartyp, türkmenleri mugyra getirmegi päline düwdi. Ondan sähel salym öňem ýomutlar bilen çowdurlaryň birnäçe kethudasyny zyndana saldyrdy. Ýomutlaryň Halnyýaz arabaçy, Muhammetweli mährem, Sary ýüzbaşy, çowdurlaryň Hojamuhammet ýüzbaşy, Agamät kel ýaly agyzly kişilerini köşge çagyryp, güpbasdy edip, zyndana zyňmagy «wäh» diýlen ýaly boldy.

Tagtanyň baş çakyrym çemesi gaýra-günbataryndaky Ýylgynly obasynyň deňesinde bolan söweşiň tebli çarýana ýaň saldy. Türkmenleri bir zarbada mynjyradaryn diýen hanyň paltasy daşa

degeňkirledi. Dogrusy-ha, ol parlaňküşlik edip süýräp getiren topunam taşlap, it masgarasy bolup gaçaýmaly hala düşdem. Sähel-mähel bolanda ýeňiş türkmenlere gülüp bakmalydy. Haýp, «ýokarky» ýomutlaryň Gazawat boýunda oturýan «aşaky» ýomutlar bilen mäşi bişişmedi, ýemreliler: «Siz söweşe az atly iberipsiňiz» diýip garadaşlylar bilen alagöz boldy, orsukçylar Hojanyýaz wekiliň baştutanlygynda: «Bize urşam gerek däl, ýaraşygam» diýip, müň atly bolup Ysmamyt ata tarapdaky gum etegine goş çekdiler, Wasda oturýan tekeler: «tä birýaňalyk bolýançak gylyjymyzy gynyna salmalyň!» diýip dyzasalaram, deň deprinişilmänine gahar edip, ýeňse tüňňertdiler. Garaz, Magtymguly Pyragynyň: «Agzy ala bolan iliň döwleti gaçan ýalydyr» diýeni boldy şonda.

Döwüniň asgyn geljegini derrew aňan Abdylla han gyssanmaçlyk bilen ylalaşyk gazanyp, yzyna dönme bilen boldy. Ýöne onuň etjegi içinde eken. Ara kän salym salman pyglyýaman han has köp ýygyn tartyp ýene türkmenleriň üstüne döküldi. Bu gezekki söweş Ýylanlynyň ýanyndaky Ýekederek diýen ýerde boldy..

Päline jyzar bolan Abdylla han özi bilen bile ajalynam alyp gelen eken. Söweşiň «Ýa o ýana, ýa bu ýana» diýlen pursady türkmenler han goşunynyň oňurgasyny omurdylar. Sebäbi han goşunynyň alnynda duran ýokarky ýomutlaryň ýigitleri söweşiň jygba-jyg wagty: «Biz nämüçin öz ganybir doganlarymyza gylyç çekip, ok atmaly?!» diýäge-de, ýaraglaryny tersine öwürüp, Abdylla hanyň içinden urdular oturyberdiler. Diňe: «Gaçan gutular, duran tutular» bilenem sypan az boldy. Abdylla han öldürildi, onuň iň ýakyn goşunbaşylarydyr saýlama nökerlerem söweş meýdanynda meýit boldular. Şeýdibem, ýarym ýylyň içinde Hywa ýomutlarynyň elinden iki han pida boldy.

Türkmenleriň agzynyň birikmegi hanlygyň hökmüniň ýöreýän ýerini ary çozana dönderipdi. Topar-topar bolup hanlygyň islän ýerine baryp, islän işini bitirýän türkmenlere «Ýüzüň üstünde burnuň bar» diýibilýän tapylmady.

Emma, Hywada tagta münen Gutlymyrat han ilkibadalar türkmenlerden elheder edip: «Şolara bizden zowal ýok» diýenem bolsa, köşk mehteri – baş weziri Muhammet Ýakubyň gydy-gydysyna gidip ugrady. Türkmenlerden ýaňa içi ot-ýalyn Ýakup

mehter hana has hilegär ýollary salgy berip, öjükdirdi. «Bu başbermezekleri bölüp almaly!» Hut şeýle-de etdiler. «Çeňňegini» has aňyrrak taşlan täze hökümdar hanlygyň günorta çäginde ýaşaýan teke, saryk, salyr, sakar türkmenleriniň gepi geçýän kethuda-aksakgallaryny köşge çagyrdy: «Eger siz ýomut, çowdur, alili, garadaşly türkmenlerine gol ýapýan bolsaňyz, ýalňyşýaňyz. Olaryň sizden göwni bölek. Gowusy, güýçlä sygynyň-da, köşge golaý duruň, şonda bitniňiziň burny ganamaz, hoşmy?!».

Handyr onuň baş weziriniň bu pyglynny köşge baran türkmenler gyl kesen ýaly etdiler: «Türkmeniň türkmene ýarag çenemejekdigini Sarahs söweşi görkezdi. Dogrusy, şol waka türkmenleriň bütewilik kasamy kysmy zat boldy. Siz näme, şoňa düşüneňizokmy?». Türkmenleriň beýle aýgytlydan aýdyň jogabyna garaşmadyk handyr onuň hemdemleri içikdirilene dönäýdiler: «Türkmenleriň bütewiligini diňe gara güýç hem gara gylyç bilen basmaly!».

Şu netijeden soň şol ýerdäki türkmenlerden içi kütüwli han 1855-nji ýylyň güýzüniň ahyrynda Was tarapa ýygyn tartdy.

Duýdansyz hüjüme garaşmadyk türkmenler bu söweşde ejiz geldiler. Iň ýamanam, içki bölünişik olaryň güýjüni asgynlatdy. Şeýdibem, Tekeseňňirdäki tekeler hemem şo töwerekdäki sakarlar gysylyp çykaryldy.

Bu wakany sähel giç eşiden türkmenler ýene ata münüp, gylyçlaryny gyndan çykarýardylar. Ylaýta-da, öküz tiresiniň gutlybaý kowmundan bolan Atamyrat han gazap atyny gamçylap ugrady. «Türkmenler agyzdyryklatmaz saňa, olar sarç bedewdir, han hezretleri. Özem, ynha, sen eýtseň, bizem beýdäýeris» diýip, ol öz ýigitleri bilen Hanabady gabap, hanyň çarhynda pyrlanýanlary sykaja salyp ugrady. «Arym köýenden, imanym köýsün!» edýän gaýduwsyz çowdurlar bolsa Hywa bilen Köneürgenjiň ýoluny kesip, del gara-guraň ýekejesinem o ýan-bu ýan ötürmän başlady. Atamyrat handan arka tapynan atalaram eýere çykaga-da, Şamyrat kanalyň suwuny petikläp oturyberdiler. Şeýdibem açlyga, gabawa çydamadyk özbekler Hanabatdan, Gylyçnyýaz kanalyň boýunda hemem Gubadag sebitinde oturýan jemşitler o ýerlerden aman çykyp gitserazy geldiler.

Haýsy tarapa öwrülse gözi egri gylyçmydyr tüpeňe düşüp duran han bu gozgalaňçylardan ýaňa tisginip durana döndi.

Näçe kelle döwse-de, başga ugur-utga tapmadyk Gutlymyrat han her edip-hesip edip, türkmen kethudalaryny, işan-mollalaryny öz tarapyna çekmegiň ebeteýini agtardy. Bu işde oňa Hojamuhammet işan ýaly türkmenleriň içinde sözi geçýän kişilerden ýardamçam tapyldy. Hywa köşgüne türkmenlerden kim barsa han elini açyp, kime serpaý-don, kime gysym doly şogurdap duran tylla-teňňe eçildi. Baş weziriň içinden gyzyly gyryndy geçene dönüp, buruljyrap, öz ýakynlarynyň ýanynda: «Paňkelle han, hiç zat ýok ýerden bu türkmenlere ýedi müň tylla paýlady» diýip şumjarmagy ýönelige däldi.

Hanyň bu guran pirimem ýol almady. Gaýtam, kyrk hüjreli gara matlaby gara başyna ýetdi.

1856-njy ýylyň gysynyň başynda köşge görme-görşe baran türkmenleriň salak kethudalary han bilen gujaklaşyp salamlaşan bolaga-da, çep gursakdan aksaplyny dikdiler.

Köşge dowul düşdi. Ine, şu pursatdanam baş wezir Muhammet Ýakup mehter ýeser peýdalandy: «Haw, millet, hanyň ganyna galan ýomutlaryň her kellesi üçin on tylla, diri getirileni üçin ýigrimi tylla pul berjekdiris» diýip jar urdy. Bu habar gulagyna ilen aç-ýalaňaç halk jöwene çozan serçä döndi. Hywanyň darajyk, tozanly köçelerinde, pessejik jaýlaryň içinde, güjüme bürenip oturan howlularynyň buljum ýerinde günälu-günäsiz ýomutlary paýynlap ugradylar.

– Aždar ýaly müň türkmeniň-ä gyrmyzy gany dökülendir şo gezek... Öz-özi geplän Çary baýyň düwlen ýumrugynyň üstündäki gök damarlar tirpildäp gitdi.

– Ýylgynlyda bolan darkaşda Hojabaýyň sag gaşynyň üstünde oýnan gylyç ömürlük tagma goýmadymy nä? Hälem, Hudaý gorapdyr, parran inen gylyç dört sere ýeňseden urlan bolsa kelläni şalgam ýaly edäýjek eken. Wa-ah – içigen ýaly uludan dem alnanda jowur ak sakgal iki bölünip gitdi. Örküçliräk burnunyň ýellenmegi seňrikmen gaşy hasam börtdürdi – Ataş baýyň öýüniň ýanyndaky uly alaňyň üstünde üýşüp söweşe serenjam berip duran aksakgal, kethuda, serdarlar saklaýdy, ýogsam-a çem geleniň egri gylyjyny kakyp alyp söweşiň gürmegine özümi zyňasym-a

geldi şonda.

«Haýt, Çary baý, buduňy titredip durma ýaraly gaplaň ýaly. Sakgalyňy seňkildedip sen höküdikläp gyrça-gyrça giriberseň: «Bu nä beýle, güýjümüz asgynlajak bolýamyka?» diýip, gaýtam, «urha-ur» edip ýören ýigitlerem tebil tapar. Telek edersiň, gaýym dur gozganman» diýip, Öwelek serdar ýeňimden ýapysdy durdy...

Pikir-elem gaflatyna çümüp oturan aksakgal ýeňseden çykan «ähüm-ühüm» sesine başyny galdyrdy. Atajan kethuda ýetip gelýärdi.

– Essalawmaleýkim!

– Waleýkimessalam!

Saglyk-amanlykdan soň ara biraz böwşeňlik düşdi. Orta düýe ýüň saçagy ýazyp, goşa çäýnegi göterip gelen Gurbanmämmet içimtap bolup oturan iki aksakgaly gözastyndan synlap böwrüni diňirgendirdi: «Beh, «ýüzüktap» oýnaýan ýaly-laý bulaň bolup oturyşlary. Ýa ýaman bir möhüm gürrüň bar bolup, şony nämeden başlajaklaryny bilmän oýlanyşýamykalar?!».

Bir käse çayam ses-selemsiz içildi. Ýüregedüşgünç ümsümligi öý eýesi bozdy:

– Bi, nememi?..

Şol wagt ileri gapdaldan çykan çasly galmagal onuň aýtjagyny agzynyň içinde alyp galdy.

– Meni läş edersiň, onsoň alarsyň. Halys sogan soýana dönderdiňiz-ä milleti. Hanyňam bilmen, begiňem, ta-ap, şo hanyň bir...

– Näm boldy-aýt?

Ylgap gidişi bilen gelşi deň bolan Gurbanmämmet sojap gepledi: –«Salgydyňy tölemäge başga zadyň ýok bolsa şuny aljak» diýip Garýagdy agalaň ýekeje gaçyrynyň tanapyna ýapysyp durlar. Oňam elinde palta bar.

Atajan kethuda burnuna salybrak gürlledi:

– Bar, Gurbanmämmet jan, şo salgytçylary bäri çagyryp gaýt, köşek!

Ara kän salym salman han nökerleri göründi. Şoňa çenli iki aksakgalyň arasynda bary-ýogy iki agyz gürrüň boldy:

– Handa ynsap galmady, görýän welin. Barmy, ýokmy, gurby

çatjakmy, çatmajakmy, halkyň üstüni ýöne «salgyt», «zekat» diýip depeşek edip durlar.

– Onyň-a hak, Çary baý. Bu gidip otursyna bir mojuk zadyň üstünden baraýmasalar ýagşy. Öňki dökülen ganlar hanyň gözüne az görünyämikä ýa?!

Salgytçylaryň öňüne düşüp gelýän gowky aýak, ýüňli ganar ýaly dykyz ýasawulbaşynyň hondanbärisiräp apañ-apañ basyşy Çary baýyň myrryhyny tutdurdy:

– Näm-aýt, satanyňa ýag indimi, ýöre çaltrak. Abşarylan bolma, daýyň öýüne gelen dälşiň, ýadyňda bolsun!

Ýasawulbaşy towy gaçan ýüp ýaly çöşlendi. Ýaşulynyň gep zarbynyň içinden geçeni onuň äheňinden aňdyrdy:

– Essalawmaleýkum-u, ýaşulular, günämizi öteweriň, telek iş eden bolsak!

Çary baý badyny gowşatmady:

– Waleýkim! Näme mundan beter halkyň işiginiň öňüne buşukjakmydyň, hä? Edýäniňiz näme? Bir aý bolanog-a, tüsse salgydy bilen mellek salgydyny çöpläp gideniňize. Indikiňiz näme?

Ýasawulbaşy ýuwan kikirdedi. Elek-çelek gözi bilenem çar töwerekden eňip gelýän adamlary synlap ýetişdi.

– Biz bir ýumuşoglany, agalar. Han hezretleri: «Barmaly, gazna üçin şunça salgyt ýygnamaly, metjit-medrese ýöretmek üçinem şunça mal-teňňe getirmeli» diýse, «lepbeý» diýýäs, bolany.

Atajan kethuda ýaryldy:

– «Ur» diýilse, «gözüni çykarýas» diýibem üstüne goşmagy ýadyňdan çykarma. Bir teňňä derek ikini berdirjek bolup taýak somlap durmaňyzam bar siziň.

Ýasawulbaşynyň gapdalynda häliden bäri ýuka dodaklaryny ýalap duran togalak kelle, ziňňirt nöker gep goşjak boldy:

– Lekin bizler...

– Dur-aýt, sen! Näme, gawunçyň ganjygy ýaly gapdaldan üýrjek bolýaň?

Çary baýyň agy köpelen gözünden elheder alan nöker ýasawulbaşynyň ýeňsesine bukulyp sypsa yrza boldy.

– Bular salgytçy däl, alamançy!

– Syrtyna depip kowmaly-da: «Gaýdyp türkmene garaňyzy

görkezmäň: diýmeli.

– At tezegini guratman, ýöne «salgyt», «paç», «hyraç», «gazna üçin teňňe» diýip süňkümüzizi gemirýäler. Wah...

– Bulary etmelisi belli-le. Gylyç gemrip duran hanyň ýa serdaryň bolsa bular Gazawadyň sakasyndan bári ädimem urmazdylar.

– Aksakgallar, meň elime-de bir beriň şulary, eýini bereýin-le salgyda derek. Şallakladyp obadan çykaryp goýbereli weli, nädersiň yzyna gözläbilmän zygyrдыklyp dursalar?!

– Jan doganlar, musulman tüýi bolan adamam sekiz baş janyň sagyp içip oturan sygrynyň tanapyna ýapyşarmy «Deregine şunyňy ber başga zadyň bolmasa» diýip? Her aýda gelip dursa zat dçydarmy bu ýalmawuzlara.

Töwerekdäki adamlar köpeldigiçe gykylyk, zeýrenç, gazap artyp baryardy. Öwzaýyň bozulmagyndan gorkan ýasawulbaşy dilini ýuwdana dönüpdü. Dogrusy, ol şu wagt dilini ýaraýsa, gazaby eline geçen adamlaryň onam, gapdalyndakylaram tary-mar edäýmegi daş dälidi.

Ahyry Atajan kethuda: «Hany, saklanyň!» diýen terezde elini ýokary göterdi. Goh-galmagal kiparlady.

– Halaýyk, salgyt, hyraç bermeyäs dämi şu gezek?!

Halk birden göçdi:

– Bermeyäs.

– Zakgun alsynlar.

– Salgyda derek gara gylyç görkezeris.

Atajan kethuda gaty-gaty ädimläp ýasawulbaşynyň alkymyna bardy:

– Eşitdiň dämi? Şu obadan näme ýygnan bolsaňyz gylyny gyşartman goýuň-da, garaňzy saýlaň. Hana-da, onuň emeldarlaryna-da şeý diý: «Türkmenler hakyna kaýyl bolman, artykmaç salgyt-zekat diýlip gelinse gylyçlaryny gynyndan çykaryp otyrlar». Düşdünmi?!

Ýylçyrap duran tes-tegelek ýüzi ilki gyzygylt öwsüp, soň gorkudan göm-gök bolan ýasawulbaşy kentlewüğine ýelmeşen dili aýlanmansoň togalak kellesini öňe-yza atanda, göwresi bilen bile yrandy. Böwrek ýaly dodaklaryny hasam sallap, darydan deşilen ýaly gözünü ilerik – oba tarap aýlap goýberdi.

Ilersi Garagumuň sary çägelerine tirsek uran obanyň indi ýaýrawy uludy. Hol Gazawatdan saka alyp gaýdýan Öwlüýä ýap ony güncýkardan günbatara egrelibräk kesip geçişine aýaguýy Bedirkendiň aňyrlaryna ýaýraw alýardy. Başlän-üçlän pagsa tam bolaýmasa, aglaba ýerde zürrüjek tärimi gyşaran gara öýler başly-barat bolup otyrdy.

Çary baýyň dört çünki küňreli tamy ala-böle saýlanyp durdy. Özüne «Hojamyrat baý» diýilmese, han ýasawullaryna-da hyň urýan gysygyň öýem özgeleriňkiden tapawutlydy.

Obanyň gara tütün ýaly güjümleri weli diýseň göze gelüwliidi. Her biri depe ýaly görünyän garamanlar, uýy göge ýetäýsem diýýän syrdam gök derekler, kölegesi ýaýrawly gara söwütler, şahalary egrem-bugram çal toraňňylar obanyň topragynyň, suwunyň nähilidiginden habar berýärdi. «Daýhany çilinden tana!» diýleni. Ok ýaly çekilen sokmak-çiliniň üstünde-hä däl, iki ýakasynda-da hirewe-ýaramaz ot-çöp göze ilmeýän bugdaýly, mäsli meýdanlar, kä ýerde biýarasynyň-pazylynyň yzy bildirip duran uzyn joýaly gawun-garpyz atyzlary obanyň daýhançylykdanam bihal dældigini aňdyrýardy.

Her öýüň diýen ýaly duldegşirinde gara söwüdiň hadasyndan ýa-da ýylgyn çybygyndan örülen ululy-kiçili agyl ýa-da sygyr dölesi görünyärdi. Ir ertir öryän pada sürüsiniň şallaklaýan paşmaklary obanyň üstüni çala dumanladyp, sygyrlaryň uzynly-gysgaly molaşygy gulaga ýakymly zenzele döredýärdi. Adatça, dowarlaryň agramly bölegi ilerki Garagумыň depe-gollarynyň arasynda sonarlaýardy. Çekene sürüsi her gün, gūnaşa oba inýärdi, guýrugyny tegelän başlek-üçlek bagdoýun aglaba hojalygyň töwereginde hälimi-şindi göze ilýärdi. Kä öýleriň öňünde ýa-da yzynda topbak tutup oturan almadyr erik baglary, üçekdenem ýokary dyrmaşan üzüm şahalary howalanyp görünyärdi.

«Gün-güzerany endişesiz aýlanyp dur-a bulaň. Şonda-da «salgyt» diýseň, «hüşür-zekat» diýseň «Almarsyň, Alla» edişip duruşlaryny gör» diýip, ýasawulbaşy bäbenegi has giňän ala gözünü agdardy. «Harazminiň içinde salgyt belasyndan ýüki yeňil-ä şü türkmenler. Özbegi, garagalpagy, gazagy, garaz, memleketiň beýleki yerindäki milletleri görende bu meselede toýlaýmal-a bulaňky. Şonda-da ganyny ýüzüne çykaryp, hyň urup

duruşlaryny görýämiň?! Beýlekiler ýaly kyrkdan gowrak salgyt tölemeli bolaýsaňyz-a...»

– Atlyk ýerdäkilerden salgyt diýip duramzok biz. – Ýasawulbaşy basyk çykan sesiniň sepini bildirmezlik üçin ardynjyran boldy.

– Onsoňam, han hezretleriniň permanynda bar ahyry «Gazna gowzany üçin şu gezekki mejbury hemem hökmany salgyt, soň üçinem ýurduň ähli ýerine degişli» diýlen...

– Adyň kim-aý, seň inimiň?!

– «Inim» diýen bolup, Çary baý nä bu ýasy ýüze ogluňy giýew etjek bolup durmuň-aý?!

– «Sakawyň soňuna seret» edäý-how, Goçmät, ýüregiňi eliňe alyp bideplik edip durma-da!

Tow alyp ugran gürründen eýmeneni ýüzünden aňdyran ýasawulbaşy bir ädim öňe ümzük atdy:

– Adym Kamiljan, ýaşuly.

– Kamiljan bolsaň, adyňy ýadyňdan çykarmaly bolmankaň şu obadan garaňy saýla, ýanyňdaky kölegeleriňem yzyňa tirke-de.

– Men Mäter aga näme jogap bereýin, agalar...

Takyrjak ýerde çommaly oturan gara çowlam adam syçrap turdy:

– Salgyt deregine мәter agaňa seni bölekläp ugratsak näder? Näme, ýaman algyly ýaly, gepi ezmeläp dursuň-aýt?!

Atajan kethuda «boldy» diýen terzde el galdyryp, soňam ýasawulbaşy ýüzlendi:

– Eşitdiň dämi? Iliň jogaby-ha, şeýle. Indem getiren tozanyň sowulmanka aman-esen şu ýerden ugraň, ýogsam soňy ýaman bolar. Hyrra yzyna öwrülip, ýegdekläp ugran ýasawulbaşynyň yzyndan Atajan kethuda ýene gygyrdy:

– Özüňizem göni gelen ýeriňize gidiň. Salgyt tamakinçiligi bilen Ýaňyýaba-da, Polosoltana-da, Hojakümmede-de daraýjy bolaýmaň, hasabyňyz düz çykmaz. Gaýtam, birki sanyňyz han köşgüne ýa Mäter agaňyzyň ýanyna kellesiz göwre bolup gitmeli bolaýmaň?!

Henizem dagaman, «Soňy näm bolarka?» diýip sary-sadylla öwrülen mähellä seredip, ol sözüni jemledi: – «Soňuny saýandan batyr bolmaz» diýleni, adamlar. Hanam hyň urup, dek ýatmajakdan bolar weli, gaty bir galaňňyrabermäň. Aýdyşlaryna görä, Hywa köşgünde-de bir alas-gopaslyk bar ýaly. Belki, biz

ýala eli ýetmän galaýady-da.

Çary baý inkisliřäk gürledi:

– Nemedäýsek näderkä? Buzgömnü, Teleç, Aksaraý bar, ýaňkylaň aýak ýetäýer obalary, şolara çakganrak ýigitleň birini ugradaýsak, «Şeýle-şeýle ýagdaý, sizem salşykly boluň, gepimiz bir çyksyn» diýip. Soň ara-çäre ýagdaý döräýende-de ýeke çukura tüýküřişer ýaly.

– Makul gep! – Atajan örüp ugranlaryň birini nazary bilen gözläp tapdy: – Öre! Hany, munda gel.

Şol wagtam oslagsyz ýerden Gurbanmämmet gögerdi.

– Däde, Atajan aga, Öre bilen menem gidäýeýin-dä?!

– Ýumruk ýaly oğlan atyny öňürdine sürjek çapara aýakbagy bor, köşek. Onsoňam...?!

Özelenmesi gözünden görnüp duran oğlan yza tesmedi:

– Baý-bow, çapyşyp göräýsin, meň Akýalym Öräň münen atynyň aýagyna eýermedik ýerinde yza dönüp gaýdybirin.

Atajan kethuda eline alan gara silkmesiniň buýra tüýlerini oýnap durşuna loh-loh güldi:

– Agtygyň gürrüňi özünden ulurak-aýt.

Gurbanmämmediň garaşyşy ýaly, atasy göwnübir jogap gaýtardy:

– Ýigidi bir-ä ýol, birem ýumuş synaga salýandyr. Goýber, gidip görsün!

– Ýigit diýerden balaja ahyry munyň.

– Bir müçä bardygy, owaly-ebedinde dogumy bar oğlan ýigit çykmazmy?!

Az salymdan Öre bilen Gurbanmämmet Temejiň ýolunda at gorgunladyp barýardylar. Eginlekden dykyz bolansoň tokgarak ýaly görünýän ýalpakýüz, saryýagyza ýakyn Öre gonjy giňem bolsa «digir ýaly eken» diýdirýän baldyry bilen öz münüp oturan mele baýtalyny gyssaýardy. Daşdan äwmezek ýaly görünse-de, gyryp-gyryp edýän çukurrak gözlerinden alňasakdygy aňdyryp duran ýigrimi ýaşlaryndaky ýigit: «Senjagaz agzysaryny synap göreýin hany!» diýen hyýala münene meňzeşdi. Ýöne gaýçy ýaly gulaklary birhili uzyn, guýrugy gaýym düwlen, daşdan seredeňde hem-ä atan-satanrak, hemem inçemik görünýän gunançanyň eýerine çüýlenen ýaly sarsman oturan oğlanam osal dälidi. Haýran galaýmaly, onuň münen mele reňkli atynyň ýaly zire-zire bolup

seçelenýän ak reňkdedi. Toýnaklary gyzansoň, öňürdigi ylgara ýazan atlaryň ýagyrnysynyň çygjarýany bes-bellidi.

Telpegini ýeňseräk süýşüren Öre galyň dodaklaryny çommaldyp gürlände içinde ýaňsy eşidildi:

– Müçenek ýaljak bolup seň bu taýjagazyň ýelden ýasalan-a mezeş-aýt...

– Ýetimdi bu, doglandan üç gün ötensoň enesi öldi ýatyberdi. Ejem ikimiz günde iki-üç gezek süýt berip kälä getirdik, otugyp gidýänçä. Toýnagy gatan günündenem şöwür çekdirip, seýisläp ýörşüm muny. Ene süýdünden ganmadygy üçinmi ýa ýetimlik azaryndanmy, igläp helägem etdi bu janawar. Zol ysyrغانyp ýataga gelen düýemi ýa sagymda duran sygyrlmy ýanyna baryberýä sokjarylyp. Şondanmy, nämemi, ilki-ilkiler emjekden doýan tana ýaly ýalta, äwmezek boldy bu...

«Sümüginini ýygnabilmändir häli» diýilýän oglanyň degşirip-sepleşdirip berýän gürrüňine agzyny açan Öre çynlakaý sorady:

– Özüň münüş öwredip, özüň seýisläberdiňmi osoň?

– Howwa. Dädem öwretti nätmelidigini. «Bir aýdylanda gulagyňda galypdyr, şolary sypdyrman gidiberseň, azabyndan gaçmasaň, atyň çaňa galmaz» diýip öwdem.

Öre heserli gürlänini duýman galdy:

– Gel onda bir zat edeli. Seň şu taýyň bilen meň atymyň aýagyny goşup göreli.

Oslagsyz teklibe Gurbanmämmet oýlanyşykly hem ätiýaçly jogap gaýtardy:

– Haçan? Nirä çenli çapysmaly?

Öre hol öňe barmak çommaltdy:

– Şu ýoluň gutaryberýän ýeri Egremçe diýilýän ýaba baryp direýär. Ana, şoň köprüsi baryş pellämiz bor, ýagşymy?

Böwrüni diňirgendiren Gurbanmämmet atynyň seçek ýaly ýalyny höwesli sypalap goýberdi:

– Ýazdyr jylawyňy, gitdik!

Toýnagy gyzansoň agyzdyrygyny çeynäp gelýän atlar ýumak ýaly öňe atyldylar.

«Ýa Huda, bedewiň piri Düldül atadan medet!» Dädem her gezek atyň üzeňňisine aýak ataňda şuny dileg et diýipdi dämi?! Gaýrat et: Akýalym! Eger yza galaýsaň, Öre soň ikimizi gürrüň

bilen oba doldurar. Gop, hany!».

Jylawy deňlän oglanyň serinde häzir diňe şu pikir hekem tutupdy. Toýunsow ýere güpürdäp degýän toýnaklaryň yzynda tilkiguýruk tozan tovlanýardy. Demlek hem gujury biline çykan baýtal, ilkibady bilen Akýala, zyk etdirmedi. Eýerden azajyk öňe eglen Öre: «Çeniň dälidir görseň» diýen manyda käte bir yzyna seredip goýberýärdi. Howuljy içine dolan Gurbanmämmet oltaňy ýuka çokaýy bilen Akýalyň böwrüne birki gezek sürsekledi. Eýesine düşüş janawar: «Tagapyl et!» diýýän ýaly, burnuny pyşgyrdyp, boýnuny üzäýjek bolýardy. Düwlen guş ýaly gitdigiçe göterilýän Akýal kem-kem arany ýygryp ugrady. «Indi hä belliň bolaýdy gerek?!» diýip arkaýynlaşan Öre, ynha, yzyna seredende hopugyp gidenini duýman galdy. Akýal arany taýak atyma getiripdi. Egremçäniň köprüsem onuň göwnüne aňry süýşen ýaly bolup göründi.

Gandyzyna degen gamçynyň awusyna öňe atylan baýtal çyndanam ýaş aty çaňa gararla meňzedi. Öräniň oturşy uçjak guş ýalydy, üzeňňä çala basyp, eýere agram salman, on iki süňňi bilen elesläp, aty bilen deň gopýardy.

– Akýalym, ilkibaşda başlanan bäsleşikde meni ýüzügara etme, janyňa döneyin, yrymyňa gowy däl-ä!

At pyşyrdy bilen aýdylanam bolsa, gulagyna ýeten owaza tebil tapana döndi. Atyň ýelgini hemem sähranyň dänik şemaly birden Gurbanmämmediň oylan ýüregini göge göterip goýberdi. Temegini barha ýellendirýän Akýal aýagyna ýelýüwrük çalmana dönüpdi. Onuň üstünde oturanyň göwnüne ýol ýakasyndaky ýylgynlar yza uçup geçýän ýalydy. Ýok, ýer at toýnagynyň aşagynda pyr-pyr aýlanýardy. Ynha, öňdäki atyň guýrugy Akýalyň gulagynyň deňesine geldi. «Ýene azajyk bolaýsa-ha!» Gurbanmämmediň ýüreginiň sarsgyny saňňyldy bolup injigine geçdi. Eger yza galaýsa?! Ýok, beýle bolmaz! Hudaý saklasyn! Beýle bolaýsa, Gurbanmämmediň ýüregi ýarylaýmazmy?! Baý-buw, onsoň oba içinde, iň ýamanam, deň-duşlarynyň arasynda ýel bolup ýüwürjek gyjytly gürrüňden nädip baş alyp gaçarsyň? Diňe...

Egremçäniň köprüsine iki atyň toýnaklary deň degdi.

Öre ýagyrynysy derden ýaňa ýalдыраýан atyndan böküp düşdi. Derrewem maňlaýynda ak monjuk bulduraýana meňzeş Gurbanmämmedi

eýerden göterip düşürdi.

– Halal diýdim, inim! Eý-ho, bizem-ä at münüp ýörmükäk diýdik weli, sen-ä inijik, biziň agzymyza goýjak. Müji ýaljagam bolsa, heýwere ýüwrük eken bu atyň, how.

Şondan tä oba girilýänçä atlary gyssaman sürdüler. Aksaraýyň kethudasy Salyh uzyn, hakykatdanam, galawutly eken. Ol at üstündäkileriň habaryny diňläp, bir iç hümetdi:

– Belaň okuny alar olar salgyt deregine. Hanam-aýt halys depä çykjak etiňi gataltmasaň. Hany düşüň, çay-çörekläp gidiberiň.

Bu mürähede Öre: «Taňryýalkasyn, bir imi-salalykda çaylaşarys» diýensoň, jylawy yza burdular.

Ýöne ýene üç günden Çary baýyňkyda eşidiljek geň hem gorkunç täzelikden weli bularyň ählisi bihabardy.

dowamy bar...

Gurbannazar Orazgulyýew. Hekaýalar